

مسجد جامع کبیرنی ریز

** مهندس سید محمد حسین ذاکری - دکتر غلامحسین معماریان

تاریخ دریافت مقاله: ۸۴/۴/۲۵

تاریخ پذیرش نهایی: ۸۴/۷/۲

چکیده:

این پژوهش سعی بر معرفی و تجزیه و تحلیل عناصر و اجزاء مسجد جامع نی ریز را دارد. مسجدی که نه تنها جزء کهن ترین مساجد ایران است، بلکه در بسیاری از موارد، دارای خصوصیات منحصر به فردی است، که تنها در این مسجد، شاهد آن هستیم.

در این پژوهش، علاوه بر روش کتابخانه ای، با روش میدانی، به برداشت دقیق از بنا پرداخته شده و لازم به ذکر است که بسیاری از نقشه ها و تصاویر موجود در این پژوهش، برای اولین بار است که در اختیار علاقمندان قرار می گیرد. همچنین با توجه به ناگفته های بسیاری که در مورد محراب این مسجد وجود داشت، طی مصاحبه ای با کارشناسان، در زمینه قرائت و تفسیر آیات و احادیث محراب، از ایشان یاری جستیم.

امید است که این پژوهش، در آینده راهگشای محققین و دانشجویان باشد و موجبات بذل توجه بیشتر، به این عنصر فراموش شده معماری فارس، که در هر سفر تحقیقی، شاهد تخریب تدریجی آن بودیم، را فراهم آورد.

واژه های کلیدی:

مسجد جامع نی ریز، محراب، مناره، گچبری.

* دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.

Email: hossein.zakeri@gmail.com

** استادیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران.

مقدمه

جامع نی ریز است. در این پژوهش که سعی بر معرفی هرچند مختصر این مسجد شده است، در ابتدا به صورت مختصر به معرفی بستر بنا که همان شهر نی ریز است، پرداخته شده است. آنگاه به معرفی کلی مسجد و گفته ها و روایات مختلفی که در مورد زمان ساخت و نحوه شکل گیری و تکامل آن وجود دارد، پرداخته می شود. آنگاه نوبت به بررسی بیشتر عناصری نظیر نوع پوشش ها و محراب و مناره می رسد. محرابی که به احتمال زیاد، قدیمی ترین محراب نفیس گچی باقیمانده از اوایل دوره اسلامی است و موزه ای از هنرنمایی معماران و هنرمندان دوره های مختلف است.

سرزمین فارس از دیر باز خاستگاه تمدن های کهن ایرانی بوده و ارمغان هایی را به معماری جهان معرفی کرده است. تخت جمشید نمونه بارز معماری ایرانی به شیوه پارسی بوده و این شیوه در دوره ساسانی به تکامل رسیده و شیوه پارتی را به هنر و معماری ایران هدیه کرده است. کاخ سروستان، آتشکده فیروزآباد، قلعه دختر فیروزآباد، مصداق هایی از هنر سازه در معماری است که از دستان هنر ریز معماران فارس بر آمده اند. حال اگر دقیق بنگریم در می یابیم که چنین سرزمینی با داشتن سابقه هنر و معماری کهن قبل از اسلام، باید بعد از اسلام نیز نمونه های درخشانی را به معماری ایرانی و اسلامی هدیه کند. بی شک یکی از آثار تاریخی که توجه اکثر مورخین و جهانگردان در فارس را به خود جلب کرده است مسجد

شهر نی ریز^۱

که به علت وجود نیزارهای اطراف دریاچه بختگان به این نام مشهور شده است. این شهرستان از لحاظ آب و هوای سالم و مطبوع، به نحوی شهرت داشته که اطبا سابق به اشخاصی که امراض مزمن داشته اند، مدتی توقف در نی ریز را توصیه می کرده اند.

مسجد جامع کبیر نی ریز

آنچه تاریخ در مورد زمان ساخت مسجد جامع نی ریز بیان می دارد سال ۳۴۰ هجری قمری است که مقدسی در کتاب خود آورده است.

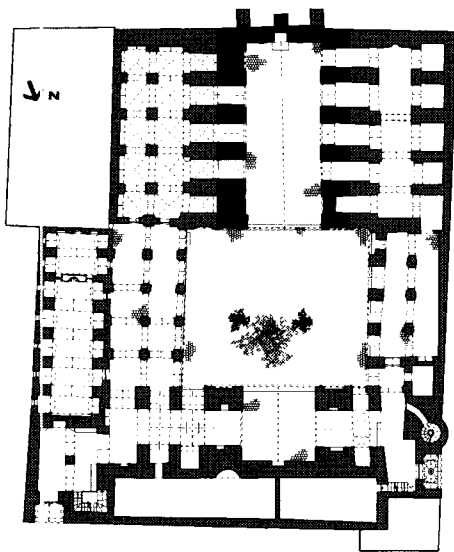
این مسجد یکی از بناهای تاریخی و از قدیمی ترین مساجدی است که در سده های نخستین اسلامی بنا شده است. برخی معتقدند که این مسجد در محل آتشکده ای قدیمی ساخته شده و گفته اند که در دوره ساسانیان، آتش مقدس را از آتشکده کاریان به آنجا می آورده اند^۴. در اینکه در نیریز آتشکده بوده، تردیدی نیست، اما اینکه این مسجد در مکان آتشکده بنا گردیده، جای تردید است.

مقدسی در احسن التقاسیم - در نیمه اول سده چهارم هجری قمری - ذیل معرفی نیریز از مسجدی در کنار بازار یاد کرده و گفته است: ((ونیریز کبیره الجامع الی جانب السوق (...))^۵. به احتمال منظور از ((جامع کبیر)) مسجد جامع کبیر کنونی است.

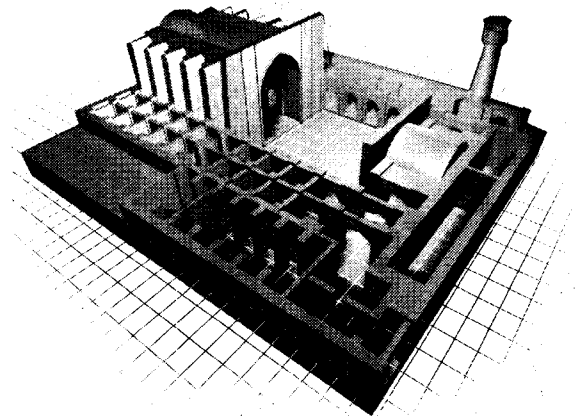
نی ریز، یکی از شهرهای بسیار کهن و قدیمی ایران و یکی از شهرستان های وسیع فارس با مساحتی قریب ۱۳۰۰۰ کیلومتر مربع است که در ۲۳۰ کیلومتری شرق شیراز واقع شده است. شهرستان نی ریز در دشت بزرگی به همین نام قرار دارد، به طوری که آقای علی اصغر شمیم در کتاب جغرافیا می نویسد: "شیراز در دشت نی ریز و در غرب دریاچه نی ریز (بختگان) واقع شده است" (پیش آهنگ، ۱۳۷۵، ص ۱۰۹).

برخی، پیشینه تاریخی این شهر را به دوره کیانیان و مادها نسبت می دهند. اما، آنچه که با احتمالی قریب به یقین و براساس مستندات می توان گفت، آن است که پیشینه تاریخی این شهر به دوره هخامنشیان بر می گردد. (شمس نیریزی، ۱۳۷۹، ص ۲۴۹) در حدود ۱۵ لوحه از الواح پیداشده در تخت جمشید، به اسم مکانی برمی خوریم که به صورت نرزیش^۲ نگارش یافته است. هالوک^۳ گفته است که این مکان، احتمالاً همان نی ریز است (Hallock, 1969, p135). موضوع لوح ۵۲ از الواح تخت جمشید، پرداخت دستمزد زره سازانی است که در آن منطقه (نرزیس) مشغول فعالیت بوده اند.

در مورد وجه تسمیه نی ریز، روایات مختلفی وجود دارد. عده ای معتقدند که به علت وجود معادن آهن و صنعت اسلحه سازی نی ریز در سده های نخستین اسلامی، از ترکیب دو واژه "نیزه + ریز" استفاده شده است. در روایت شفاهی دیگر، این کلمه را ترکیب یافته از دو کلمه "نی + ریز" دانسته اند،

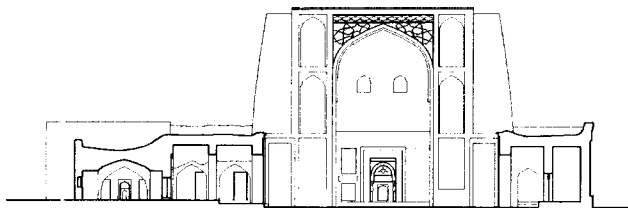

تصویر شماره ۲
تک ایوان (نقشه اولیه)
مسجد جامع نی ریز
(طرح از آندره گدار)

تصویر شماره ۱) سه بعدی مسجد جامع نی ریز-
تهیه شده توسط نگارندگان

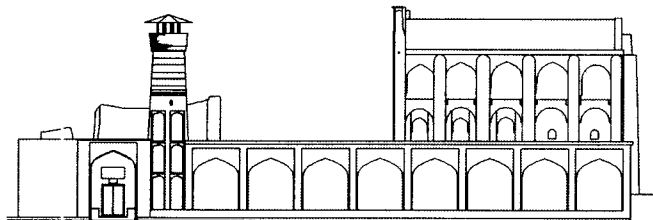
تصویر شماره ۳) نقشه کنونی مسجد جامع نی ریز که بخش قدیمی با رنگ تیره تر مشخص شده است- برداشت توسط نگارندگان

نمای جنوبی

نمای شمالی

نمای غربی

تصویر شماره ۴) نماها و نما- مقاطع مختلف از مسجد جامع نی ریز- برداشت توسط نگارندگان

مهم ترین تحقیق درباره این مسجد، توسط آندره گدار^۶ در اوایل سده بیستم میلادی انجام گرفته و با عنوان ((مسجد جمعه نیریز^۷)) به زبان فرانسوی در آثار ایران^۸ به طبع رسیده است.

قدیمی ترین تاریخی که در این مسجد بر جای مانده است، سال ۲۶۳ هـ ق. تاریخ محراب است^۹ که البته بنای مسجد به احتمال، به پیش از این تاریخ بازمی گردد. گدار معماری این مسجد را در ادامه راه معماری ساسانی می داند که تا سده های نخستین اسلامی هنوز رواج داشته است. به گفته وی، مسجد اولیه، ایوان ساده ای بیش نبوده است (مطابق شکل) که در طی قرون متمادی بیوتات و بناهای دیگری به آن افزوده اند^{۱۰}. او می گوید در کشوری چون ایران که سرزمین تداوم و پیروی از شیوه های کهن است، بارز ترین عنصر معماری ساسانی یعنی ایوان بزرگ با طاقی به شکل ناودان نمی تواند یکشبه و بلافاصله پس از پیروزی اعراب در جنگ نهاوند، به دست فراموشی سپرده شود (گدار، ۱۳۷۵، ص ۳۲۱). او که تک ایوان بزرگ در اوایل دوره اسلامی را، تحت تاثیر بناهایی چون طاق کسرای تیسفون می داند، این مسجد را نمونه خوبی می داند که ثابت می کند، اشکال معماری ساسانی هنوز متداول و معمول بوده است. مرحوم استاد پیرنیا نیز بیان داشته اند که این ایوان تکی به "گیری" معروف است (پیرنیا، ۱۳۸۰، ص ۱۵۴). و در فردوس خراسان و پیرامون آن نیز، گیری های دیگری بعدها به مسجد تبدیل شده اند.

نقشه کنونی مسجد عبارت از یک صحن مربع مستطیل، دو ایوان جنوبی و شمالی، رواق ها و شبستان های اطراف صحن است. بخش اصلی و قدیمی مسجد، ایوان عمیقی به طول ۱۸ و عرض ۷/۵ متر است که با طاق آهنگ پوشش یافته است. در دیوار عقبی ایوان محراب نفیسی با تزیینات گچبری و کتیبه های تاریخی قرار دارد. این ایوان در اصل در هر ضلع جانبی پنج طاق نمای گود داشته که به هنگام گسترش مسجد دیوار پشتی آنها، برداشته شده و بدین ترتیب فضای داخلی ایوان با

کتیبه دیگر در سال ۱۲۵۹ ه. ق. و در زمان حکومت زین العابدین خان نیریزی نوشته شده و مربوط به مالیات و وجوه دیوانی است، و کتیبه سوم در تاریخ ۱۳۰۰ ه. ق. مربوط به تعمیر مسجد در دوره ناصری است. کتیبه ای نیز بر سردر شمالی مسجد قرار دارد.

شناخت نوع پوشش‌ها

همانطور که گفته شد، قدیمی ترین بخش مسجد، ایوان جنوبی مسجد است که ابعاد آن ۱۸ در ۵.۷ متر می باشد و با طاق آهنگ پوشیده شده است. در بخش‌های الحاقی در دوره‌های بعد، از پوشش‌های متنوعی نظیر طاق چهاربخش، طاق کلنبو، طاق کجاوه، طاق آهنگ و پوشش تخت استفاده شده است، که برخی از آنها مانند طاق‌های کجاوه شبستان شرقی (بخش زمستان نشین)، از زیباترین نمونه های این نوع طاق‌ها محسوب می شوند، که متأسفانه به علت عدم رسیدگی و مرمت، بخش‌هایی از آن فرو ریخته است.

به کمک تصویر، محل هر نوع از پوشش‌ها و تصاویری از آن قسمت ارائه گردیده است.

شبستان‌های جانبی مرتبط شده است در دوره‌های بعد از ساخت ایوان به علت فشار وارده، در طاق آن شکاف‌هایی پدید می آید که با احداث پشت بندهایی در اطراف سردر و اضلاع جانبی مهار می گردد.

همه کتیبه‌ها در ته ایوان و در قسمت داخل، اطراف و کنار محراب نقش شده اند. قدیمی ترین تاریخ چنانکه گفته شد، ۲۶۲ ه. ق. است. علاوه بر آن، تاریخ‌های دیگری نیز در آن دیده می شود که نشان از تعمیر، بازسازی و الحاق بناهای جدید در دوره‌های مختلف دارد.

تاریخ محراب اول فی سنه ثلث [و] ستین و ثلث مائه [۳۶۲ ه. ق.] و دوم فی سنه ستین و اربع مائه [۴۶۰ ه. ق.] و سوم فی سنه ستین و خمس مائه [۵۶۰ ه. ق.] مع السقف و چهارم امرالمولی عمادالملک والدوله و... عزنصره فی جمادی الثانیه.

تاریخ چهارم به خاطر اینکه نزدیک زمین قرار داشته، آسیب دیده و قابل خواندن نیست^{۱۱}.

این مسجد در دوره‌های مختلف تاریخی، از جمله در سال ۳۶۳ ه. ق.، ۴۶۰ ه. ق. و ۵۶۰ ه. ق. و در دوره صفویه تعمیر و بازسازی شده است. سال ۳۶۳ هجری قمری مویوط به تعمیراتی است که در دوره عضدالدوله دیلمی در مسجد مذکور

انجام شده است. تاریخ ۴۶۰

یادآور تعمیر دوره سلجوقی-

سلطنت آلب ارسلان سلجوقی-

وسر انجام تاریخ ۵۶۰ هجری قمری

مربوط به تعمیرات دوره سلطان ایل

ارسلان خوارزمشاهی است

(ملازاده، ۱۳۷۸، ص ۱۷۱).

کتیبه ای به خط ثلث بر دور محراب

نصب شده که این کتیبه در ۹۴۶ ه. ق.

یعنی در دوره شاه طهماسب اول

صفوی (حک ۹۳۰ - ۹۸۴ ه. ق.)

نوشته شده است. بر سردر مسجد

جامع، سه کتیبه است، نخستین

کتیبه به تاریخ ۱۰۸۸ ه. ق. در باره

تعمیر این مسجد به دست شخصی

به نام میرزا نظام در دوره شاه سلیمان

اول صفوی (حک ۱۰۷۷ یا

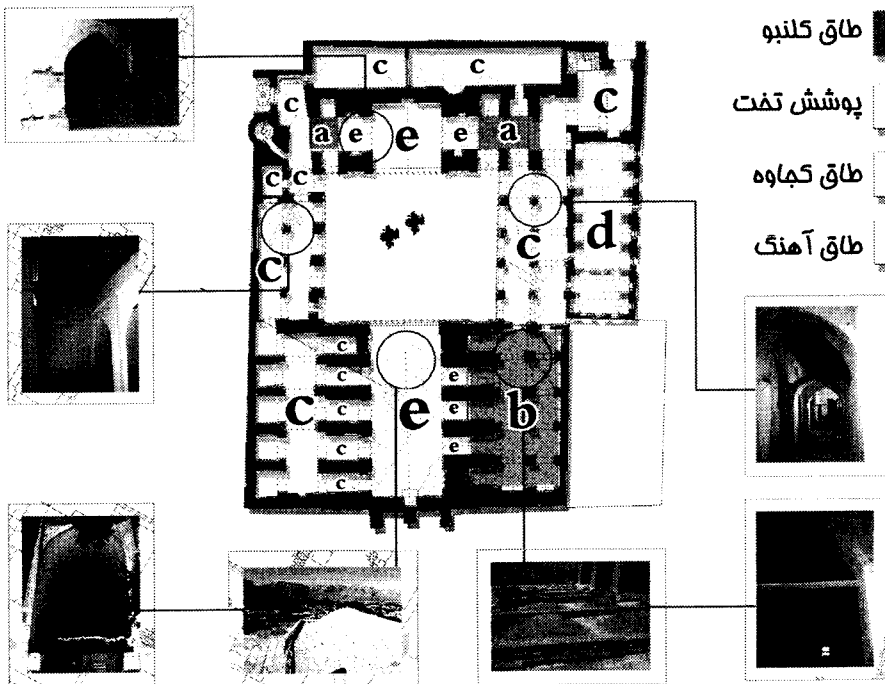
۱۰۷۸ - ۱۱۰۵ ه. ق.) است:

زبده اولاد حیدر وارث خیرالانام

باعث تعمیر مسجد حضرت میرزا نظام

خواست چون تاریخ این تعمیر عقل پیرگفت

مسجد اقصی بود این باب یا بیت الحرام

a طاق چهاربخش

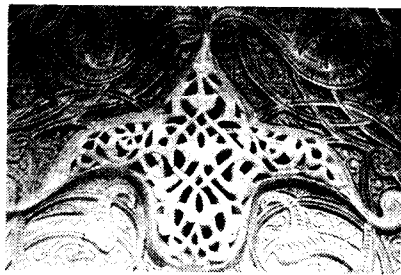
b طاق کلنبو

c پوشش تخت

d طاق کجاوه

e طاق آهنگ

تصویر شماره ۵) نقشه معرفی نوع پوشش‌ها در مسجد جامع نی ریز - تهیه شده توسط نگارنگان

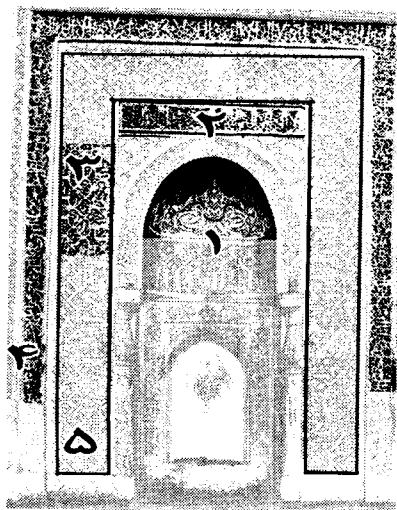

تصویر شماره ۷) اولین نمونه بدست آمده از گچبری به شیوه مشبک (توری) مربوط به داخل طاقنمای محراب مسجد جامع نی ریز

و وقت گیر و مستلزم صبر و حوصله و دقت زیاد می باشد و ظرافت خاصی را می طلبد، بنابراین، هنرمندان گچبر کمتر مبادرت به ساختن نمونه هایی از این قبیل کرده اند. از طرف دیگر به علت ظرافت آن، شکننده بوده و بنابر این نمونه های باقیمانده از آن بسیار نادر است.

با توجه به نمونه های باقیمانده به نظر می رسد که شیوه کار در این گچبری بدین صورت بوده، که گچبر ابتدا لایه ای از گچ را با فاصله حدودا ۱۵ الی ۲۵ سانتیمتر از زمینه اصلی بوجود آورده و پس از اینکه گچ خود را گرفت، به طرح اندازی نقش مورد نظر پرداخته و در مرحله آخر، زمینه طرح را خالی می کند و بدین ترتیب، طرح مورد نظر را به صورت مشبک در می آورد.

جزئیات و مضامین محراب : همانطور که گفته شد، در دوره های مختلف تاریخی، از جمله در سال ۳۶۲ ه.ق. ، ۴۶۰ ه.ق. و ۵۶۰ ه.ق. ، و همچنین در دوره صفویه کتیبه ها و نقوشی به محراب اضافه شده است. تصویر ۸ ، نشان دهنده وضعیت محراب ، تا قبل از حکومت صفویان (۹۳۰ - ۹۸۴ ه.ق.) است. تصویر ۹ الحاقات زمان صفویان و بعد از آن را نشان می دهد.

تصویر شماره ۸) وضعیت محراب ، تا قبل از حکومت صفویان - حاکمیت اهل سنت

محراب مسجد جامع نی ریز

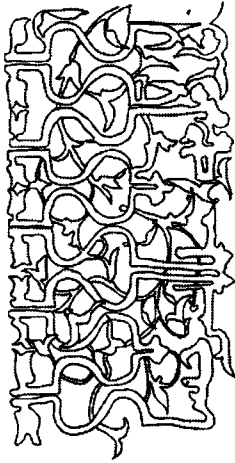

تصویر شماره ۶) تصویر بخشی از محراب مسجد جامع نی ریز - عکس از نگارندگان

برای روشن شدن جایگاه و اهمیت این محراب در معماری ایران ، لازم است ذکر شود که در میان سه محرابی که به عنوان نفیس ترین محراب های ایران می شناسیم، یعنی محراب مسجد جامع نائین ، محراب مسجد جامع نی ریز و محراب الجایتو در مسجد جامع اصفهان، تاریخ ساخت محراب الجایتو ۷۱۰ هجری قمری برابر با ۱۳۱۰ میلادی است. (گدار، ۱۳۷۵، ص ۶۰) و تاریخ ساخت محراب مسجد جامع نائین ۳۵۰ هجری است. (Pope, 1930, p.86) لذا اگر تاریخ ساخت محراب مسجد جامع نی ریز را همزمان با تاریخ ساخت ایوان اصلی مسجد، یعنی سال ۳۴۰ هجری بدانیم، می توان گفت که به احتمال قوی محراب مسجد جامع نی ریز، از این دو محراب نفیس، قدیمی تر است. زمینه کتیبه های موجود در محراب را نقوش اسلیمی گل و برگدار تشکیل می دهد ولی در هیچ یک از کتیبه ها این نقوش و کتیبه ها با هم ترکیب نشده اند. علاوه بر نقوش اسلیمی از نقوش هندسی که با کتیبه ای در داخل هلالی طاقنما همراه است استفاده شده که شکل های کثیرالاضلاع هستند.

اکثر گچبری های محراب با برجستگی کم همراه بوده و سعی شده است از روی سطوح صاف گچی نقوش مورد نظر را گچبری نمایند به طوریکه اکثر نقوش در یک سطح واقع شده اند. به جز گچبری داخل محراب که نقش گچبری برجسته و طرحی شبیه به یک پرند بالدار است که به شیوه گچبری موسوم به توری، گچبری شده است (سجادی ، ۱۳۷۵، ص ۱۲۱). جهت روشن تر شدن مسئله، لازم است که در مورد این شیوه گچبری، توضیح بیشتری ذکر شود .

گچبری مشبک (توری): اولین نمونه به دست آمده از این شیوه، متعلق به داخل طاقنمای محراب مسجد جامع نی ریز (مطابق شکل) است. از آنجایی که این نوع گچبری، بسیار مشکل

جزئیات شماره ۳

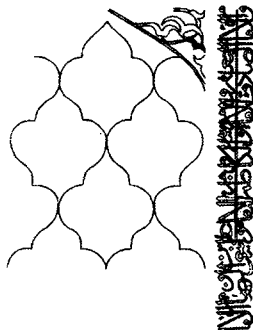
تصویر شماره ۱۱ (تصویر مربوط به جزئیات شماره ۳ از تصویر شماره ۸ (بخشی از سوره مبارکه حشر به خط کوفی) - برداشت و ترسیم توسط نگارندگان

متن کتیبه در قسمت شماره ۴ : تکرار تسبیحات شامل :

سبحان الله والحمد لله و لا اله الا الله والله اكبر
ولا حول ولا قوة الا بالله

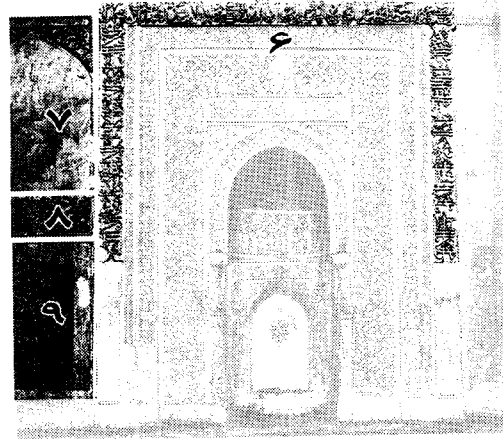
متن کتیبه در قسمت شماره ۵ : آیه ۲۲ از سوره مبارکه حشر :
(هو الله الذی لا اله الا هو الملك القدوس السلام المؤمن
المهيمن العزيز الجبار المتكبر سبحان الله عما
يشركون))

متن کتیبه در قسمت شماره ۶ : کتیبه ای به خط ثلث بر دور محراب که اسامی دوازده امام را با زیبایی گچبری کرده اند. این کتیبه در ۹۴۶ ه.ق. یعنی در دوره شاه طهماسب اول صفوی (حک ۹۳۰ - ۹۸۴ ه.ق.) نوشته شده است. متن آن به شرح زیر است:
" اللهم صل على محمد المصطفى الامام على المرتضى
الامام الحسن الامام الحسين الشهيد الامام على زين
العابدين والامام محمد الباقر والامام موسى الكاظم والامام
على بن موسى الرضا والامام محمد التقي والامام على
النقي والامام الحسن العسكري والامام القائم "

جزئیات شماره ۷

تصویر شماره ۱۲ (تصویر مربوط به جزئیات شماره ۷ از عکس شماره ۹ - برداشت و ترسیم توسط نگارندگان

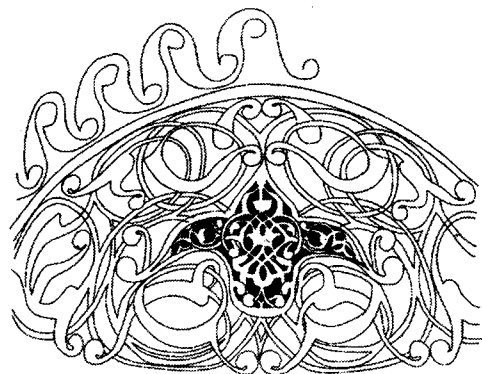
تصویر شماره ۹) وضعیت محراب و الحاقات مربوط به دوره حکومت صفویان و بعد از آن - حاکمیت شیعه

همانطور که می دانیم، با روی کار آمدن حکومت صفویان، مذهب رسمی کشور از تسنن به تشیع تغییر یافت. از نکات جالب توجه در این محراب، آن است که، مضمون آیات و احادیثی که مربوط به دوره های قبل از حکومت صفویان است، حول سه موضوع می گردد : الف: ذکر خدا و بیان صفات خدا. ب: آیات قرآن. ج: تجلیل از پیامبر(ص). همچنین در نگارش این مضامین، از خط کوفی استفاده شده است.

در زمان حکومت صفویان، کتیبه ای به خط ثلث پیرامون قسمت های قبلی نصب شده که اسامی دوازده امام را با زیبایی گچبری کرده اند. بدین ترتیب با ذکر اسامی آل پیامبر، ضعفی را که در بخش های قبلی احساس می کردند، جبران کردند . اکنون به کمک تصاویر و شماره گذاری های مربوطه، جزئیات نقوش و مضامین کتیبه ها به صورتی کامل تر بیان می شود.

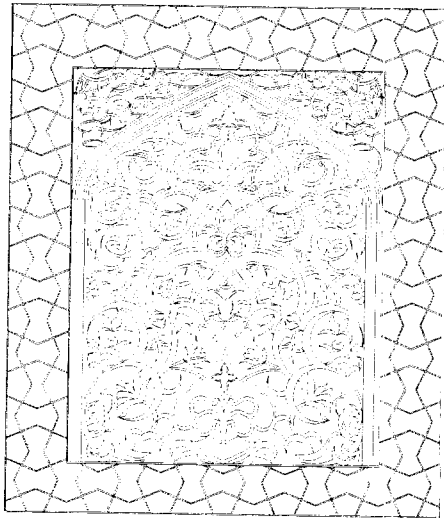
متن کتیبه در قسمت شماره ۲ :

لا اله الا الله الملك الحق المبين
محمد رسول الله الصادق الامين

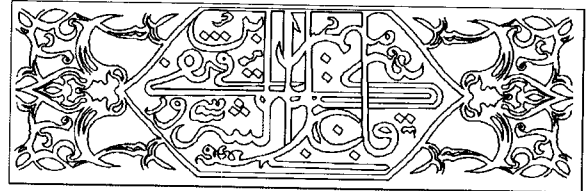
جزئیات شماره ۱

تصویر شماره ۱۰ (تصویر مربوط به جزئیات شماره ۱ از عکس شماره ۸ (داخل طاقنمای محراب) - برداشت و ترسیم توسط نگارندگان

جزئیات شماره ۹

تصویر شماره ۱۴ (تصویر مربوط به جزئیات شماره ۹ از عکس شماره ۹ - برداشت و ترسیم توسط نگارندگان)

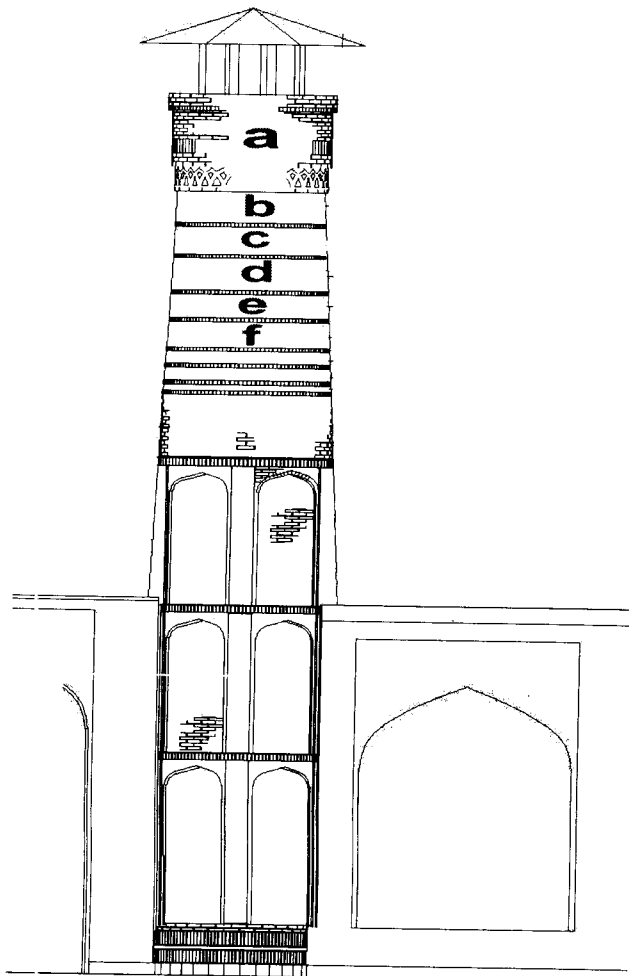

جزئیات شماره ۸

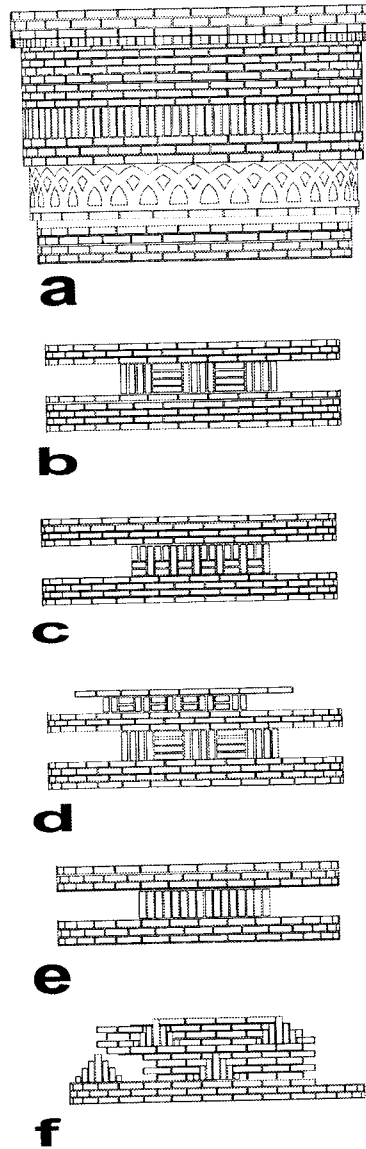
تصویر شماره ۱۳ (تصویر مربوط به جزئیات شماره ۸ از عکس شماره ۹ - برداشت و ترسیم توسط نگارندگان)

مناره مسجد جامع نی ریز

در گوشه شمالی مسجد مناره آجری ساده و مستحکمی واقع است که به نظر می رسد مربوط به بنای اولیه مسجد باشد. تزیینات مناره به صورت آجرکاری تزئینی است. در این پژوهش جزئیات مناره با برداشت دقیقی که از آن صورت گرفته است، تهیه شده و در اختیار علاقمندان قرار گرفته است. لازم به ذکر است که از طریق عکس‌های گرفته شده در زمان آندره گدار، مشخص است که قسمت فوقانی مناره که در تصویر با حرف a مشخص است، در آن زمان تقریباً تخریب شده است، که اخیراً مرمت شده و کلاهی با استفاده از چوب و ورق گالوانیزه روی آن نصب شده است. ارتباط از پایین به بالای مناره توسط حدود ۳۰ پله که حول یک ستون سنگی مرکزی بالا می‌روند، میسر گردیده است.

تصویر شماره ۱۵ (برداشت دقیق از مناره مسجد جامع نی ریز - برداشت و ترسیم توسط نگارندگان)

تصویر شماره ۱۶) جزئیات قسمت فوقانی مناره مسجد جامع نی ریز- برداشت و ترسیم توسط نگارندگان

نتیجه گیری

هنرمندی گذشتگان خود، هر آنچه خود در چنته داشته اند را نیز، به اثر قبلی اضافه کرده اند و این محراب را به موزه ای از هنر معماران و هنرمندان دوره های مختلف تبدیل کرده اند. از مناره ای سخن به میان آمد، که هرچند اطلاع دقیقی از قدمت آن در دست نبود، ولی چشم پوشی از تزیینات هنرمندان آن نیز میسر نبود. امید است که این پژوهش، راه را برای محققین بعدی هموارتر سازد.

در این پژوهش، تلاش شد که یکی از اعضای خانواده بزرگ معماری ایران، که تا کنون مورد بی مهری قرار گرفته بود، تا حدی ولو مختصر به جامعه محققین و دانشجویان، معرفی گردد. هرچند، باید اذعان داشت که هنوز ناگفته های بسیاری در مورد این بنا وجود دارد.

نحوه شکل گیری مرحله به مرحله محراب معرفی گردید و شاهد آن بودیم که هنرمندان مسلمان هر دوره، اعم از شیعه و سنی با وجود عقاید مختلفی که داشته اند، با حفظ احترام به

سپاسگزاری

باتشکر از استاد گرانقدر جناب آقای حجت الاسلام و المسلمین سیدعلی ذاکری، استادیار محترم بخش الهیات دانشگاه شیراز که در قرائت آیات و احادیث حک شده روی کتیبه‌ها ما را یاری نمودند.

پی‌نوشت‌ها:

- ۱ Neyriz یا Nayriz
- ۲ Narezis
- ۳ Hallock
- ۴ مصطفوی، سیدمحمدتقی، اقلیم پارس، ص ۹۲؛ نیز نک: بامداد، نیریز، ص ۲.
- ۵ قدسی (تصحیح دخویه)، ص ۴۲۹؛ همان منبع (ترجمه)، ج ۲ / ص ۶۴۰.
- ۶ Andre Godard
- ۷ Le Masjid-e Djumea de Niriz
- ۸ ATHAR-E IRAN
- ۹ Grabar, Oleg . (1975) . "The Cambridge History of Iran, ed. R. N. Frye, Cambridge, vol 4 / p. 336 ; نیز: گرابار، الگ، "هنرهای دیداری"، تاریخ ایران از اسلام تا سلاجقه، گردآورنده، ر. ن. فرای، ترجمه حسن انوشه، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۳، ج ۴ / ص ۲۹۰ که تاریخ بنای آن را ۳۷۵ ق. / ۹۸۵ م. دانسته است.
- ۱۰ Godard, Andre, " Le Masjid-e Djumea de Niriz ", ATHAR-E IRAN, Paris, 1936, Tome 1 / p.163 . نیز نک: گدار، آندره، "مسجد جمعه نیریز" آثار ایران، ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، چاپ دوم، ۱۳۷۱ ش، ج ۳ / ص ۲۲۲.
- Godard, 1 / pp. 171 ۱۱

فهرست منابع:

- حسن زاده آملی، حسن (۱۳۸۰)، "بنای مسجد مدینه و تعیین قبله آن به دستوریامبراکرم(ص)"، نشریه مجد، دوره ۹، شماره ۴۹، صص ۱۷-۸.
- پوپ، آرتور (۱۳۳۸)، "شاهکاری هنر ایران"، ترجمه دکتر خانلری، انتشارات امیرکبیر، تهران.
- پیرنیا، کریم (۱۳۸۰)، "سبک شناسی معماری ایرانی"، تدوین غلامحسین معماریان. نشر معمار تهران.
- پیش آهنگ، محمدعلی (۱۳۷۵)، "شهرستان نیریز در گذرگاه تاریخ"، مجله فرهنگ فارس، دوره ۱۳، شماره ۱۱ و ۱۲، صص ۱۲۴-۱۰۹.
- زمانی، عباس (۱۳۵۲)، "طرح آرابسک و اسلیمی در آثار تاریخی ایران"، مجله هنر و مردم، شماره ۱۲۶، صص ۳۴-۱۷.
- سجادی، علی (۱۳۷۵)، "سیر تحول محراب در معماری اسلامی ایران"، سازمان میراث فرهنگی کشور تهران.
- سجادی، علی (۱۳۸۲)، "هنر گچبری در معماری اسلامی ایران"، مجله اثر، شماره ۲۵، صص ۲۱۴-۱۹۴.
- شمس نیریزی، محمدجواد (۱۳۷۹)، "تاریخ و فرهنگ نیریز"، مجتمع فرهنگی هنری کوثر نور، تهران.
- کیانی، محمد یوسف (۱۳۷۹)، "معماری ایران دوره اسلامی"، انتشارات سمت، تهران.
- گدار، آندره (۱۳۷۵)، "آثار ایران"، ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم، چاپ سوم، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد.
- ملازاده، کاظم (۱۳۷۸)، "مساجد تاریخی - دایره المعارف بناهای تاریخی ایران ۳"، نشر سوره، تهران.

